

Zbornik radova *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku: 500. obljetnica (1522. – 2022.)* zanimljiv je i interdisciplinarni pristup staroj temi Bernardinova govora i njegovoj važnosti u obrani od Osmanlija. Ponovnim analizama i novim pristupima izvorima autori radova u ovom zborniku donose nove zaključke što doprinosi značaju i ukazuje budućim istraživačima na potencijal starih tema, kao što je i ovaj Govor. Uvrštavanjem povijesno-umjetničke kao i kulturno-povijesne analize ukazano je i na drugu dimenziju Bernardina Frankapana koji nije bio vrstan samo u političkom i vojnom aspektu nego i onom kulturnom. Objavljivanjem ovoga zbornika postignuta je namjera organizatora tribine i izdavača u približavanju novih znanstvenih spoznaja širem čitateljskom krugu.

Marija Lendaric

Memoari Jelice Belović-Bernadzikowske (Ljube T. Daničić), ur. Enes S. Omerović, Tomasz Jacek Lis, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju; Historijski arhiv Sarajevo, 2023, 685 str.

Osobni povijesni zapisi predstavljaju specifičan korpus primarnih izvora za historiografsku rekonstrukciju marginaliziranih perspektiva, posebice u kontekstu ženske povijesti. U tom smislu, ističe se rad Jelice Belović-Bernadzikowske (Osijek, 1870. – Novi Sad, 1946.), koja je kao učiteljica, etnografinja i književnica, uz društveni angažman, ostavila bogat opus na desetak jezika. Istaknuvši se i kao prevoditeljica, bavila se širokim spektrom tema: od dječje psihologije i pedagogije, preko društvenih pitanja i feminističke misli, do književne, likovne i glazbene kritike. Njezina ostavština, koja uključuje rukopise, mnogobrojnu korespondenciju te bogate etnografske zbirke, dugo je bila nedovoljno vrednovana. Pomak u valorizaciji rada Belović-Bernadzikowske predstavlja objava njezinih memoara krajem 2023. u sklopu Edicije *MEMOARI* Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu. Projekt je realiziran uz podršku Jagelonskog univerziteta i Fondacije za izdavaštvo Sarajevo, dok je djelo široj, osobito akademskoj javnosti, predstavljeno 2024. promocijama u Sarajevu, Novom Sadu, Varšavi, Beogradu, Zagrebu i Osijeku.

Rukopis od 400 stranica, nastao između 1906. i 1909., čuvan u Historijskom arhivu Sarajeva, znanstveno su obradili Enes S. Omerović i Tomasz Jacek Lis. *Memoari* su pisani prvenstveno hrvatskim jezikom i latinicom, no sadrže i dijelove na sedam stranih jezika te odlomke na ćirilici. Rukopis karakterizira neujednačena grafijska praksa, što se očituje u paralelnom korištenju različitih grafema za iste foneme, kao i brojne autoričine intervencije – od podvlačenja teksta i fusnota do umetnutih fotografija, novinskih isječaka i osobnih artefakata. O slojevitom nastajanju memoara svjedoče evolucija rukopisa i brojne naknadne intervencije, dok se njihova nedovršenost – vidljiva u nepopunjenim stranicama i nedovršenim uputama – može pripisati autoričinoj trudnoći ili pak svjesnoj odluci da ne dovrši potencijalno kontroverzni rukopis, koji je 1957. godine Arhiv otkupio od Jeličina rođaka Lea Sielskog. Objavljeno izdanje čuva autentičnost izvornog rukopisa, što je vidljivo u zadržavanju izvornog pravopisa i autoričinih intervencija, a opremljeno je predgovorom i dvjema uvodnim studijama urednika koje donose biografski i društveno-kulturni kontekst, s posebnim osvrtom na položaj žene na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Izdanje je obogaćeno s 937 bilježaka i pojašnjenja te 18 arhivskih priloga, a inovativni pristup očituje se u uporabi QR kodova koji čitateljima omogućuju uvid u originalni rukopis i eventualno *dešifriranje* još nerazjašnjenih dijelova teksta.

Utemeljen na Feuchterslebenovoj *Dijetetici duše* (1838.), djelu austrijskog liječnika koji pisanje promatra kao metodu mentalne higijene, Belović-Bernadzikowska je, kako objašnjava u uvodnome dijelu, razvila teorijski pristup autobiografskom pisanju s ciljevima osobnog razvoja u samo-refleksiji, doprinosu empirijskoj psihologiji te poticanja drugih na učenje iz životnog iskustva. Njezini memoari zato djeluju dvojako – kao osobni dnevnik i kao historiografski dokument – čime Belović-Bernadzikowska želi opovrći Weiningerove teze o ženskoj nesposobnosti za (autobiografsko) pisanje. Svjesno gradeći hibridni narativ, autorica spaja intimne refleksije s dokumentarističkim prikazom društvene stvarnosti, a u „nesistematičnosti forme“ i životnoj istini svojih zapisa prepoznaje njihovu autentičnu vrijednost. Sadržaj memoara obuhvaća 21 poglavlje s autoričinim izvornim naslovima te dva dodatna poglavlja (*Do polaska u školu* i *Borba sa vjetrojčama u Banjoj Luci, Ključu, Sarajevu, Zagrebu*) kojima su urednici, zbog njihove tematske zaokruženosti, naknadno dodijelili naslove.

Prateći kronologiju od rođenja i ritam školskog kalendara, Belović-Bernadzikowska bilježi osobne nemire, profesionalne ambicije i složenu životnu i profesionalnu putanju, pri čemu njezin narativ oscilira između melankoličnih sjećanja, kritičkih opažanja, moralističkih opservacija i grubih refleksija. Od ranog djetinjstva, obilježenog gubitkom oca i problematičnim odnosom s majkom, preko obrazovanja kod časnih sestara, ranih romantičnih iskustava, do profesionalnih izazova u učiteljskom kolektivu, *Memoari* otkrivaju složenu dinamiku odrastanja nadarene djevojke u društvu koje tek počinje otvarati prostore ženskoj intelektualnoj emancipaciji, ocrtavajući portret žene koja se suočava s višestrukim izazovima: borbom za vlastiti izričaj, otporom prema koruptivnom obrazovnom sustavu te nacionalnim i rodnim predrasudama. Prvi dio *Memoara* dokumentira strukturu hrvatskog obrazovanja krajem 19. stoljeća, s posebnim naglaskom na rodnu dimenziju, od ograničenih obrazovnih mogućnosti za djevojčice do složenog profesionalnog položaja učiteljica. Autorica razotkriva i intimnu obiteljsku dramu – majčino favoriziranje muškog djeteta, zanemarivanje kćerinih obrazovnih aspiracija te narušene obiteljske odnose koji su bitno utjecali na njezin životni put. Drugi dio *Memoara* pruža izniman uvid u period austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom, pri čemu autoričina pozicija ravnateljice škole u Banja Luci i brak sa sudskim činovnikom Jankom Bernadzikowskim omogućuju sveobuhvatan uvid u njezino funkcioniranje i u društvene dinamike višenacionalne sredine. Posebno su vrijedni zapisi o običajima pravoslavne sredine, kao i o manifestacijama patrijarhalnih struktura te izazovima s kojima se suočavala kao žena na čelnoj poziciji u tradicionalno muškom području – od otpora lokalnih autoriteta do preispitivanja njezine stručnosti. Naime, Belović-Bernadzikowska elaborira različite manifestacije rodne neravnopravnosti – od emotivne deprivacije, nerazumijevanja i nasilja u braku do profesionalne diskriminacije. Uz oštru kritičku procjenu kolega iz obrazovnih krugova, diskurs karakterizira i prodorna kritika književne scene, što *Memoarima* daje svojevršno obilježje socioprofesionalne analize. Suočena s nepotizmom u prosvjetnom sustavu i društvenim predrasudama prema „seoskim učiteljicama“, Belović-Bernadzikowska oštro osuđuje moralni pad svog vremena, nazivajući ga „stoljećem velikog i nezdravog erotizma“ (507). I dok s ponosom ističe 19 objavljenih biografija u hrvatskim publikacijama, istodobno se suočava s profesionalnom izolacijom. Pritom su, kako ističe, osobito druge žene na uredničkim pozicijama opstruirale njezin rad. U toj analizi sustava ženskog autorstva svoga vremena uočava kako svaka spisateljica ima svog „protektora“ kojeg ljubomorno čuva. Izdvajajući tek rijetki pozitivni primjer Savke Subotić, oštro kritizira mane drugih književnica: „Jambrišakovine uobraženosti, Pogačičkine neotesanosti, Truhelkine nepristupnosti ili Milčinovičkine surovosti!“ (447). Dokumentirajući vlastito iskustvo, autorica iznosi detaljnu analizu obrazovanja, profesionalnog

razvoja i individualnih odnosa s naglaskom na proces osobnog osnaživanja, dok njezin odnos prema patrijarhalnim strukturama oscilira između otpora i prilagodbe – što se, primjerice, očituje i u odluci da zbog učiteljskog poziva i skrbi za obitelj, te da ispuni očekivanja i zasluži poštovanje majke, odustane od prve ljubavi, a kasnije prihvati brak koji je, usprkos društvenoj prihvatljivosti, obilježen dubokim nerazumijevanjem za njezine književne i intelektualne ambicije, što ujedno upravo dodatno naglašava značaj njezinog profesionalnog i književnog djelovanja kao sredstva emancipacije, u kojem spaja etičke principe i društveni angažman.

Recentni porast znanstvenog i javnog interesa za opus Jelice Belović-Bernadzikowske, koji se očituje u znanstvenim publikacijama, stručnim skupovima i dokumentarnim filmovima, potvrđuje aktualnost njezinih memoara kao višeslojnog povijesnog izvora. Prateći autoričin put od učiteljice do književnice, *Memoari* nadilaze okvire osobne povijesti te pružaju uvid u društvenu i profesionalnu dinamiku srednjoeuropskog prostora na prijelazu stoljeća. Posebno je dragocjeno njezino dokumentiranje položaja žena u prosvjeti, gdje na temelju osobnog iskustva razotkriva profesionalnu diskriminaciju i korupcijsko-klijentističke mreže, kao i svjedočanstva o susretima s istaknutim predstavnicima hrvatskog učiteljstva, književnosti, novinarske te inih kulturnih djelatnosti, koja njezino djelovanje smještaju u širi južnoslavenski kontekst. Kritičko izdanje ovih memoara postavlja i metodološke standarde u obradi osobnih dokumenata, vješto povezujući intimnu perspektivu s makro-historijskim okvirom. Time tekst postaje izvor za interdisciplinarna istraživanja, posebice u području povijesti obrazovanja i rodni studija. Ujedno, autoričino životno načelo da je „najbolji učitelj života sam život“ te da zapisano iskustvo može „mnoge da pobudi na nauku“ u njezinim se memoarima ostvaruje kao dvojako svjedočanstvo dokumentacije društvenih struktura te primjerom intelektualne emancipacije, ostvarene kritičkim promišljanjem osobnog iskustva u društvu opterećenom rodnim i institucionalnim barijerama. Njezina maksima „U borbi je život, u radu je spas“ tako nadilazi individualnu razinu, čineći *Memoare* interpretativnom prizmom društveno-povijesnih procesa na hrvatsko-bosansko-srijemskom prostoru s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Veronika Novoselac

Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 8. i 9. studenoga 2018., ur. Dalibor Čepulo, Damir Karbić, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2024, 476 str.

Godine 2018. obilježavalo se 150 godina od sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, dokumenta, odnosno zakonskog članka „o nagodbi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija, sklopiše za izravnjanje postojavih između njih državnopravnih pitanjah.“¹ Donošenjem ovog dokumenta nastupila je nova faza u odnosima s Ugarskom koja je definirala položaj, mogućnosti, ali i brojna ograničenja – sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Zbornik *Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost* pisani je rezultat znanstvenog skupa organiziranoga upravo povodom navedene obljetnice. Organizatori skupa bili su Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Naziv znanstvenog skupa bio je *Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost*,

1 Citirano prema tekstu Nagodbe otisnutom u ovom zborniku radova na str. 433.